

*Kültür, Sanat ve Düşünce Dünyasının Nabzı*

Dergiler

2



**SIRAT-I  
MÜSTAKİM/  
SEBİLÜRREŞAD  
DERGİSİ ve  
MEHMET ÂKİF ERSOY**

**Editör: Doç Dr. Ali KURT**



**GÖLCÜK  
BELEDİYESİ**



**GÖLCÜK  
BELEDİYESİ**

Kültür Sanat ve Düşünce Dünyasının Nabzı  
Dergiler 2

**SIRAT-I MÜSTAKİM/SEBİLÜRREŞAD DERGİSİ ve  
MEHMET ÂKİF ERSOY**

Editör

**Doç. Dr. Ali KURT**

Basım Tarihi

**Temmuz 2021**

ISBN 978-605-83339-2-5

Baskı Hazırlık

Mizanpaj: **Minyatür Ajans**

Kapak: **Sercan Arslan**

Basım Yeri:

**Çalış Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.**

(Sertifika No:45159)

© Copright 2021, Gölcük Belediyesi

Yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, bilimsel çalışmalar dışında alıntı yapılamaz.

---

Bu kitapta yer alan yazıların içeriğinden doğabilecek her türlü  
yükümlülük ve sorumluluk yazarlarına aittir.

---

**GÖLCÜK BELEDİYESİ**

Gölcük Belediye Başkanlığı 41650 Gölcük/ KOCAELİ  
0 262 414 45 85 • 0 262 414 33 03 • bilgi@golcuk.bel.tr

# İslamcı Düşüncenin ve Dergiciliğin Prototipi Olarak Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad ve Hikmet Dergileri

Ahmet KOÇAK\*

## Özet:

Fikir, edebiyat, sanat, aktüalite gibi çeşitli konulara yer veren ve belirli aralıklarla neşredilen yayın olarak tarif edilen dergilerin ortaya çıkışının Batı'da on yedinci yüz yılda (1631), Osmanlı'da ise Tanzimat Fermanından sonra (1862) olduğu bilinmektedir. Ancak Türk basın yayın hayatında dergiciliğin yaygınlaşması ve belli fikirler etrafında birleşerek toplum hayatına yön vermeye başlaması II. Meşrutiyet'in ilanından sonradır. Kökenleri daha önceye dayanan ancak bir dergi etrafında toplanarak fikir ve toplum hayatına yön veren İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi fikir akımları II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çizgilerini netleştirirler. Bu fikir akımlarından İslamcılık düşüncesini savunan dergilerin ilki *Sırat-ı Müstakim*'dir. 27 Ağustos 1908 yılında yayın hayatına başlayan dergide "siyasi, edebi, ahlaki, dini ve ilmi" konular işlenir. Eşref Edip ve Ebülula Mardin'in kurucusu olduğu derginin en önemli yazarı Mehmet Âkif'tir; dergi adeta onunla anılmaya başlamıştır. İkinci dergi ise

\* Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.  
[kocakahmet70@hotmail.com](mailto:kocakahmet70@hotmail.com)  
Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0033-4188>

1910 yılında Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi tarafından yayın hayatına dâhil olan Hikmet'tir. Dergide “edebi, siyasi, felsefi ve tasavvufi” konulara yer verilir. Her iki dergi de “İttihad-ı İslam” düşüncesi etrafında insanları birliğe ve beraberliğe davet etmiş, ülkenin dönemi itibariyle içinde bulunduğu ortamdan kurtulması yönünde gayret sarf etmiş, fikir üretmişlerdir. Mehmet Âkif, Filibeli Ahmet Hilmi, Aksekili Ahmet Hilmi, Ahmet Ağaoğlu, Halim Sabit gibi dönemin önemli fikir ve edebiyat insanları da her iki dergide yazılar kaleme almışlardır.

Bu makalede II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın hayatına adım atan ve bir derginin çok ötesinde bir mektebe dönüşen *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* ve *Hikmet* dergileri üzerinde durulacaktır. Çünkü bu iki dergi, edebi bir dergi olmanın çok daha ötesinde İslami düşünceler etrafında şekillenen bir neslin yetişmesine de zemin hazırlamışlardır.

## **Giriş:**

Geçen asrın ilk çeyreği, Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e geçişin yaşandığı, içinde Balkan ve I. Dünya Savaşları’nın ortaya çıktığı, zaman olarak kısa, ancak tezahür eden olaylar ve neticeleri açısından uzun bir dönemi kapsar. Bu dönemde Türk fikir ve siyasi hayatına yön veren önemli isimler yetişmiştir. Türk fikir hayatında siyasî fikir akımlarının da kendi kalıpları içerisinde şekillenmeye başladığı bu yıllarda, yerli kültür ve değerlere bağlı kalarak Osmanlı Devleti’nin ayakta kalmasının “İttihad-ı İslam” düşüncesi etrafında toplanmak olarak gören ve bunu savunan önemli isimler vardır. Bunların başında Mehmet Âkif, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, Aksekili Ahmet Hamdi, Babanzâde Ahmet Naim, Süleyman Nazif gibi önemli şahsiyetler yer alır. Ancak bu isimler kadar II. Meşrutiyet’in ilanından sonra oluşan özgürlük havası içinde yayın hayatına giren ve daha sonra dönemin fikir akımları içerisinde çizgisi belli olan dergiler sadece dönemini değil, daha sonraki yılları da derinden etkilemiş, fikir dergiciliği etrafında nesillerin yetişmesini sağlamışlardır.

## **II. Meşrutiyet Sonrası Basın Hayatına Genel Bir Bakış:**

II. Abdülhamid döneminin II. Meşrutiyet’in ilanına kadarki sürede basın hayatının sönük geçtiğini söylenebilir. İçte ve dışta devasa sorunların yanında, uygulanan siyaset neticesinde çoğu neşriyat sansüre takılmıştır. Ancak II. Meşrutiyet’in ilanıyla fikir hayatında bir “hürriyet sarhoşluğu” meydana gelmiştir. İstanbul basını, 25 Temmuz 1908 günü gazetelerini sansürün ön kontrolüne sunmadan çıkarmışlardır. Estirilen bu hürriyet havası içinde batılı

fikirler basının da etkisiyle geniş halk tabakalarına yayılmaya başlamıştır. Batıp sönen gazetelerin sayısı az değildir. Nitekim “II. Meşrutiyet’in ilanından 31 Mart 1909’a kadar çıkan dergi ve gazete sayısının 353 olduğu” belirtilmektedir (Koloğlu, 1985: 65-68). *Tercümân-ı Hakikat* ve *Maarif* kapanmış, *Sırâtülmüstakîm*’in yerini *Sebilürreşad* almıştır. Abdülhamid devrinin *Muallim*, *Nilüfer*, *Mektep* gibi dergileri çoktan kapanmıştır (Ülken, 1998: 139). II. Meşrutiyet’le birlikte II. Abdülhamid döneminden beri gelen *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman* gibi gazeteler özgürlük savunucusu olmuşlardır. Eski gazeteler kendilerini yenilemeye çalışırken, yeni gazeteler de piyasaya çıkmaya başlamıştır. Tevfik Fikret (ö.1955), Hüseyin Cahit (ö.1955) ve Hüseyin Kazım (ö.1934) 2 Ağustos 1908 yılında *Tanin* gazetesini kurmuşlardır. Babanzâde İsmail Hakkı (ö.1913), Hüseyin Cahid (ö.1957), Abdullah Cevdet (ö.1935) ve Ahmed Rasim (ö.1932)’in de bulunduğu yazar kadrosu *İkdam* gazetesini çıkarmışlardır.

Meşrutiyet’le gelen özgürlük havası içinde, her türlü düşüncenin yazıya dökülüp okuyucuya sunulması sağlanmış ve geniş okuyucu kitlesine ulaşılmıştır. Gazetecilik tekniği bakımından da büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak aynı şeyleri gazeteciler açısından söylemek mümkün değildir. Basına yeni ufuklar açılırken, gazeteciliği siyasal ihtirasları için kullananların sayısında artmalar olmuş, siyasi nedenlerden dolayı öldürme ve sürme olayları çoğalmıştır. 5 Nisan 1909’da İttihatçılar karşı olan *Serbestî* yazarı Hasan Fehmi (ö.1909), *Sadâ-yı Millet* başyazarı Ahmed Samim (ö.1910) öldürülen gazetecilerdir. Yine 31 Mart olayında *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahid zannedilerek bir milletvekili öldürülmüş, Derviş Vahdetî idam edilmiştir (Koloğlu, 1985: 91-92).

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet’in ilk tesiri, basında sansürün kalkması alanında olmuştur. Bu sansürün kalkmasıyla beraber yayın hayatında da büyük bir artış olmuş, bu tarihe kadar İstanbul ve birkaç büyük merkez dışına çıkamayan süreli yayınların neşri, Anadolu’da da yaygınlık kazanmıştır. Misal olarak, II. Meşrutiyet’in ilanından önce sadece vilayet gazetesinin neşredildiği Konya’da 1908-1918 yılları arasında on bir gazete, sekiz dergi yayın hayatına girmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra oluşmaya başlayan siyasî gruplaşmalara paralel olarak, basında da “Türkçülük”, “İslamcılık”, “Osmanlıcılık”, “Garbçılık” (Batıcılık) gibi belli görüşler etrafında birleşmeler görülmüştür.

II. Meşrutiyet döneminde İslamcılık akımını savunan dergilerden ilki, *Sıratı müstakim*'dir. Dönemin dinî ağırlıklı olmakla beraber, felsefî ve tasavvufî konuların da yer aldığı bir diğer önemli dergisi Filibeli Ahmet Hilmi'nin haftalık *Hikmet*'tidir.

### **“İttihad-ı İslam” Çizgisinin Öncü Dergisi *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*:**

Fikir, edebiyat, sanat, aktüalite gibi çeşitli konulara yer veren ve belirli aralıklarla neşredilen yayın olarak tarif edilen dergilerin ortaya çıkışının Batı'da on yedinci yüz yılda (1631), Osmanlı'da ise Tanzimat Fermanından sonra (1862) olduğu bilinmektedir. Ancak Türk basın yayın hayatında dergiciliğin yaygınlaşması ve belli fikirler etrafında birleşerek toplum hayatına yön vermeye başlaması II. Meşrutiyet'in ilanından sonradır. Kökenleri daha önceye dayanan ancak bir dergi etrafında toplanarak fikir ve toplum hayatına yön veren İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi fikir akımları II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çizgilerini netleştirirler. Bu fikir akımlarından İslamcılık düşüncesini savunan dergilerin ilki *Sırat-ı Müstakim*'dir.

*Sırat-ı Müstakim* 10 Temmuz İnkılabı olarak bilinen II. Meşrutiyet'in ilanından bir gün sonra, 11 Temmuz 1324/ 24 Temmuz 1908 tarihinde Ebülula Zeynelabidin (Mardin, 1881-1957) ve Serezli Hafız Eşref Edip (Fergan, 1883-1971) tarafından kurulur. Derginin ilk sayısı ise 14 Ağustos 1324 / 27 Ağustos 1908 Perşembe günü yayımlanır. Tamamı 7 cilt ve 182 sayı olan derginin son sayısı 16 Şubat 1327/29 Şubat 1912 tarihlidir. Mecmuaya *Sırat-ı Müstakim* adının verilmesi Eşref Edip'ten gelir. Eşref Edip bu süreci şöyle aktarır: “Birçok isimler ileri sürüldü. Beğenmedi. Bilmem nasıl oldu, benim hatırıma (*Sırat-ı Müstakim*) geldi, söyledim. Ebulüla Bey hemen ‘çok güzel’ dedi. Artık başka bir isim aramağa hacet kalmadı. Âkif Bey'e ve diğer üstadlara arz ettik. Hepsi takdir ettiler, beğendiler, müracaat ettik. Ebulüla Beyle beraber müştereken bir imtiyaz aldık” (Eşref Edip, 1957:200).

27 Ağustos 1908 yılında yayın hayatına başlayan dergide “siyasi, edebi, ahlaki, dini ve ilmi” konular işlenir (Efe, 2009: 251-253). Eşref Edip ve Ebülula Mardin'in kurucusu olduğu derginin en önemli yazarı Mehmet Âkif'tir; dergi adeta onunla anılmaya başlanır. II. Meşrutiyet sonrası dergiler etrafında şekillenen düşünce akımları içerisinde İslamcı çizginin öncü yayın organı

*Sırat-ı Müstakim* dergisi olur. *Sırat-ı Müstakim* bir dergi olmanın çok ötesinde, topluma yön verecek bir pusula görevi görüp “en doğru yolu” göstermeye çalışır. Yine devamı olan *Sebilürreşad* için Sezai Karakoç, “Allah uğrunda can verenlerin, kanlarını sebil edenlerin dili ve destanıydı.” ifadesini kullanır (Karakoç, 1985: 25). Derginin ilk sayısından itibaren başlığının altında “Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulumdan bahis haftalık gazetedir” yer alan ifade, 50. sayıdan itibaren “Din, felsefe, ulum, hukuk, edebiyattan ve siyasyattan ve bilhassa gerek siyasi ve gerek ictimai ve medeni ahval ve şunun-ı İslamiye’den bahseder ve haftada bir defa neşrolunur.” şeklinde yer almıştır. Yine ilk besmele ile başlayıp Fatiha suresinin derginin de adı olan *Sırat-ı Müstakim*’le biten ayete kadar yer verilmiştir. Hemen altında da “ed-Dinü Nasiha” başlığı ile kısa bir açıklamaya yer almıştır. Derginin genel itibarıyla haftalık olarak ve on altı sayfa yayımlandığı görülür. 1911 yılında örfi idare tarafından Mehmet Âkif’in “İstibdat” şiirinde korkuluğa benzettiği paşa, Harbiye nazırı gibi anlaşılmışsa da, bu yanlış anlaşılma giderilince dergi de yayımına devam eder.<sup>1</sup>

*Sırat-ı Müstakim* dergisi etrafında toplanan ilim ve edebiyat adamları aynı muhitin ve fikir birliği içinde olan insanlardır (Dayanç, 1997). Özellikle başyazar olarak Mehmet Âkif, derginin yazar kadrosunun şekillenmesinde etkili olmuştur. Derginin müdavimi olan yazarlar, Babanzade Ahmet Naim, Ferid (Kam), Ispartalı Hakkı, Midhat Cemal (Kutay), Halim Sabit (Şibay), Tahirül Mevlevi (Olgun), Ahmet Hamdi (Akseki), İsmail Hakkı (İzmirli), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Abdürreşid İbrahim, Mehmet Tahir (Bursalı), Şerefeddin (Yaltkaya) gibi dönemin en önemli ilim ve fikir insanlarıdır. *Sırat-ı Müstakim* adıyla üç yıldan fazla süren bu dönemde dergi, geniş İslam coğrafyasında büyük yankı uyandırmış, başta Rusya’daki Müslümanlar olmak üzere, Basra Körfezine, Balkanlara, Adriyatik kıyılarına, Hindistan ve Japonya’ya kadar ulaşmıştır (Efe, 2009: 251). Dergide nesir tarzı yazıların dışında başta Mehmet Âkif’in şiirleri ilk defa burada yayınlanması olmak üzere, Midhat Cemal (Kuntay), Tahirül Mevlevi (Olgun), İbrahim Alaeddin (Gövsa), Ferid (Kam), Şerefeddin (Yaltkaya), Hüseyin Cavid, Tepedenlizade Kamil gibi isimlerin şiirlerine de yer verilmiştir (Mertoğlu, 2008:16).

Dergide önemli bir yere sahip bir diğer tür ise mektuplardır. Geniş

<sup>1</sup> Bu kapatılma konusu hakkında geniş bilgi için bk. *Sırat-ı Müstakim* c. VI, nr. 142, 12 Mayıs 1327/25 Mayıs 1911, s. 191-192.

İslam dünyasının farklı bölgelerinden gelen mektuplar üzerinden o bölgedeki gelişmeler hakkında bilgi edinilir ve okuyucularla bunlar paylaşılır (Polat, 2018: 393-419).

*Sırat-ı Müstakim* 182. sayısının yayımlanmasından sonra Eşrep Edip'in muhtevasını zenginleştirerek 8 Mart 1912 yılından itibaren *Sebilürreşad* adıyla yayınına devam eder. Bu dönemde önceki dönemde dergide yazmaya devam edenlere Ömer Rıza (Doğrul), Said Halim Paşa, Elmalılı Hamdi (Yazır), Ali Ekrem (Bolayır) gibi isimler de katılmıştır. Derginin fikir sahibi olan Mehmet Âkif, önce “sermuharrir”, daha sonra “başmuharrir” ifadeleriyle *Sebilürreşad* yazısının altında yer almıştır. Derginin özellikle geniş İslam coğrafyasında ilgi ile takip edilmesinde, derginin yazar kadrosunda yer alan isimlerin farklı yerlerden gelmeleri, oralarla ilgili sağlıklı haber vermelerinin etkisi olmuştur.

İstanbul'da yayın hayatına başlayan dergi Milli Mücadele için Anadolu'ya geçen Mehmet Âkif'le beraber önce Kastamonu'ya sonra da Ankara'ya taşınmıştır. Mehmet Âkif'le beraber Eşrep Edip Anadolu'nun değişik şehirlerine giderek halkı milli mücadeleye katılma noktasında teşvik etmişler, vaazlar vermişlerdir.

Mehmet Âkif'in Kastamonu Nasrullah camiinde verdiği vaaz, müstakil olarak basılmış ve halka dağıtılmıştır. Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından Eşref Edip ve Mehmet Âkif İstanbul'a dönünce derginin yayın merkezi tekrar İstanbul olmuştur.

Yayın çizgisini hep muhafaza eden dergi, başta din ve ahlak olmak üzere toplumun değerlerini hep savunmuş, körü körüne Batı medeniyetini taklit edenlere karşı da şiddetle karşı çıkmıştır. Batı'nın hangi saiklerle gelişip ilerlediği tetkik edilmeye çalışılmış, maddi unsurların ve teknolojik gelişmelerin alınması tavsiye edilmiş, manevi değerlere zarar verecek yönlerden uzak durulması istenmiştir. Derginin ilk yayın hayatına başlamasından itibaren üzerinde en çok durduğu konular arasında, İslam dünyasının geride kalma sebepleri, İslam'ın terakkiye mani olup olmadığı, Müslümanların birlik olması, pozitif bilimlerle İslam arasında bir çatışma olup olmaması sayılabilir. Yine mevcut problemlerin çözüm yolunun eğitimden geçtiği, en çok ihtiyaç duyulan şeyin “kaht-ı rical” yani yetişmiş adam problemi olduğuna sık sık vurgu yapılır. Yabancı dil tahsilinin önemi, medreselerin ıslahı, eğitimin nazari yönüyle beraber pratik yönüne de önem verilmesi, yaygın eğitim reformunun aracı

olarak dilin sadeleşmesi düşüncesiyle ilgili çok sayıda yazılar yayımlanır (Mertoğlu, 208: 18)

***Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*'ın Yanı Başında Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin Hikmet Dergisi:**

II. Meşrutiyet dönemi önemli fikir adamlarından ve yazarlarından Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi 1901 yılında sürgüne gönderildiği Fizan'dan İstanbul'a Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908'de döner. O, vefatına kadar (1914) birçok süreli yayını neşretme imkânı bulur. O günkü ortamı Ziya Nur, "O esnada cemiyet, garip bir hürriyet humarına yakalanmıştır. Doğru-yanlış, basit-âli, faydalı-zararlı her çeşit fikir, tıpkı tıkcı açılmış karışık bir su gibi etrafa yayılmaya ve bulaşmaya başlamıştır. İstanbul matbaaları, bu çeşit fikirleri yayan gazeteler, mecmualar ve kitapları basmakla meşguldürler." ifadeleriyle anlatır ve Ahmet Hilmi'nin 1 Aralık 1908'de *İttihâd-ı İslâm* haftalık dergi ile yayın hayatına başladığını belirtir (Aksun, 1982: XXI). İsminden de anlaşılacağı gibi bu neşriyatıyla, geniş bir coğrafi alana yayılmış olan Müslümanlar arasında bir birliğin kurulmasını hedefler. Bu derginin kapanmasından sonra Ahmet Hilmi, *Sıratı müstakîm*<sup>2</sup>, *İkdam*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Şehbal*, *Sancak* ve *Necat* gibi dergilerde yazılar yazmıştır. Daha sonra *Millet ile Musâhabe*'yi neşreden Ahmet Hilmi, bu derginin de kapanması üzerine neşriyata günlük *Hikmet* dergisiyle devam eder. Bu derginin bir kararla kapatılması üzerine *Çoşkun Kalender*'in neşrine başlar. Daha sonra *Münakaşa*, *Kanad* ve *Nimet* gibi dergilerle neşriyatını sürdürür (Uludağ, 1996: 39-41).

Kısaca, Ahmet Hilmi'nin kendisinin çıkardığı dergi sayısı 12 (on iki)'dir / Koçak, 2009: 48-61; Koçak, 2021: 29-38)<sup>3</sup> Bunların yedisi mükerrer isimlerle,

2 Filibeli'nin kendi dergi ve gazetelilerinde başlık olarak da yer alan "Âlem-i İslâm" başlıklı yazıları *Sıratı müstakîm*'de de yayımlanmıştır. Bk. Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, "Âlem-i İslâm: Afrika'da İslâm", *Sıratı müstakîm*, C.4, S.80, 4 Mart 1325 [1326]/17 Mart 1910, s.31-32; C.4, S.82, 17 Mart 1326/30 Mart 1910, s.62-64.

3 Bunların yedisi mükerrer isimlerle, diğerleri ise birer defa neşredilmiştir. Mükerrer isimlerle neşredilenler *Çoşkun Kalender* ve *Hikmet* dergileridir. Bunlardan *Çoşkun Kalender* haftalık ve günlük olmak üzere ikişerden toplam dört, günlük *Hikmet* ise iki dönemi ihtiva etmektedir. Aynı isimle çıkan bir de haftalık *Hikmet* dergisi eklenince "üç" olmaktadır. Onun dördü *Çoşkun Kalender*, üçü *Hikmet*, *Millet ile Musâhabe*, *Münakaşa*, *Kanad* ve *Nimet* şeklinde çıkardığı dergi sayısı on birdir. Bunlara bir de, Mısır'da iken çıkardığı belirtilen *Çaylak* eklenince toplam neşri on ikidir.

diğerleri ise birer defa neşredilmiştir. Mükerrer isimlerle neşredilenler *Coşkun Kalender* ve *Hikmet* dergileridir. Bunlardan *Coşkun Kalender* haftalık ve günlük olmak üzere ikişerden toplam dört, günlük *Hikmet* ise iki dönemi ihtiva etmektedir. Aynı isimle çıkan bir de haftalık *Hikmet* dergisi eklenince “üç” olmaktadır. Onun dördü *Coşkun Kalender*, üçü *Hikmet*, *Millet ile Musâhabe*, *Münakaşa*, *Kanad* ve *Nimet* şeklinde çıkardığı dergi sayısı on birdir. Bunlara bir de, Mısır’da iken çıkardığı belirtilen *Çaylak* eklenince toplam neşri on ikidir.

Ahmet Hilmi’nin *Hikmet* adıyla çıkardığı iki tane dergi vardır. Bunlardan birisi haftalık olan *Hikmet* diğeri günlük olarak çıkardığı *Hikmet*’tir.

Ahmet Hilmi’nin günlük olarak neşrettiği *Hikmet* aynı isimle iki değişik zamanda çıkmıştır. Bunlardan ilki, 9 - 23 Eylül 1911<sup>4</sup> tarihleri arasında neşredilmiş ve toplam on dört (14) sayı çıkmıştır (Albayrak, 1974: 52; Uludağ, 1996: 40; Ekici, 1997: 120-121.). Ancak, Ahmet Hilmi hakkında bilgi veren kaynakların çoğunda günlük “*Hikmet*” ile haftalık “*Hikmet*” dergisi birbirine karıştırılmıştır (Duman, 1986: 154-155; Tansel, 1981: 149)). Haftalık *Hikmet* dergisi yayın hayatına devam ederken, günlük *Hikmet*, *Millet ile Musâhabe*’nin ardından neşre başlamış ve her ikisi de aynı anda devam etmiştir. İlk dönemdeki günlük *Hikmet*’in son sayısı olan on dört (14), 23 Eylül 1911, haftalık *Hikmet*’in on aylık tatile girmeden önceki yetmiş beşinci sayısı ise, 21 Eylül 1911 tarihinde neşredilir.

Filibeli Ahmet Hilmi’nin haftalık olarak neşrettiği *Hikmet* dergisi, 21 Nisan 1910 - 21 Eylül 1911 tarihleri arasında 75, on aylık bir aradan sonra iki sayı (76-77) daha neşredilen ve 28 Eylül 1912 tarihinde, 77. sayısı ile yayın hayatı son bulmuştur. Bu *Hikmet* dergisi Filibeli’nin çıkardığı süreli yayınların merkezini oluşturmaktadır. Bu arada Filibeli Ahmet Hilmi, haftalık *Hikmet* için gazete ifadesini kullandığını da belirtelim. 39x28 ebatında olan derginin başlığı biraz kalınca iki paralel çizginin ortasına celî sülüs istifle yazılmış *Hikmet* ibaresini, hemen altında i’tisam âyetinden alınmış “Va’tesimû velâ teferrakû” (Âl-i İmran/103) devamında “İttihat Hayattır, Tefrika Memattır” cümlesi ile satır tamamlanmaktadır. En üst çizginin üzerinde sağda: “Birinci sene”, ortada: “Şimdilik her perşembe neşrolunur.”, solda ise, “numara” yazılıdır. Başlığın

<sup>4</sup> Günlük *Hikmet*’in ilk sayısında Hicri, Rumi ve Miladi tarihler verilmiştir. 17 Ramazan 1329-28 Ağustos 1327-9 Eylül 1911. Ancak 28 Ağustos 1327 tarihi her ne kadar *Hikmet*’te 9 Eylül yazılmışsa da gerçekte 10 Eylül 1910’u göstermektedir.

sağında “Sahib-i imtiyazı: Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi” bunun altında “İdare ve tahrir mahalli: Cağaloğlu Caddesinde daire-i mahsusadır. Muhaberât sahib-i imtiyaz ile cereyan etmelidir” cümleleri yer almıştır. Bunun da altında “Nüshası dâhilde yirmi (20) paraya satılır” ifadesi bulunmakta alt sağında Hicri, en solda Rûmi tarih, üstünde ise Miladi tarihler verilmiştir. Sol tarafın (Miladi tarihin) üst kısmında “Şerâit-i iştirak: Vilâyet-i Osmaniye için seneliği 35, altı aylığı 20 kuruştur. Memâlik-i ecnebiye için seneliği 10, altı aylığı 6 franktır.

*Hikmet*'in ilk sayfasındaki bu genel bilgilerin, zaman içerisinde küçük değişiklikler gösterdiği görülmektedir. Derginin ikinci senesinden (53) itibaren “i'tisam” ayeti üste, intişar günü de başlık klişesinin altına alınmış miladi tarihler verilmemeye başlanmıştır. Nüshaların son sahifesinin altında da “Hikmet matbaası. Müdîr-i mesul: Ahmet Hilmi” kaydı yer almaktadır.

*Hikmet* dergisi nr. 29'a kadar değişik matbaalarda basılmış, bu sayıdan itibaren Ahmet Hilmi, “Hikmet Matbaası”nı (3 Kasım 1910) kurarak, dergisini de kendisi basmıştır. Nitekim matbaanın kuruluşu dergide duyurulduğu gibi “itinayla eserlerin basıldığı” da belirtilmiştir.

Bir diğer değişiklik ise, derginin on aylık bir aradan sonra çıkan 76 ve 77. sayılarında görülmektedir. Bu iki sayıda Hikmet klişesi biraz daha küçülmüştür. “i'tisam” ayeti sayfanın en üst ortasına alınmış, Hikmet yazısının altına da motifli çizgi çekilmiş, bu motifli çizgi ile önceki sayılardan beri devam eden siyah çizgi arasına da “Cumartesi” yazılmıştır. Böylece son iki sayı “Cumartesi” günü neşredilmiştir. Bir de, yirmi dokuzuncu sayıdan itibaren son sayfada “Müdîr-i mesul”den önce yer alan “Hikmet Matbaası” ifadesi, son iki sayıda sadece “Hikmet” şeklinde yer almıştır.

*Hikmet* dergisinin fiyatı da zaman içinde değişiklikler göstermiştir. 1-52 ve 76-77. nüshaları 20; 53-75. nüshaları ise “30 para”ya satılmıştır. Ancak abone yoluyla da okuyucuya ulaşan derginin, ilk dört sayıda senelik abone bedeli “35 kuruş” iken, beşinci sayıdan itibaren “dâhilî posta ücreti tenzil edilmiş olduğunu” belirten bir açıklama ile “30 kuruş”a indirilmiştir (*Hikmet*, 5, s. 1). *Hikmet*, belli bir düzen içinde, sekizer sayfa olarak neşredilmiştir. Ancak 25 ve 35. sayılar “Bayram” dolayısıyla dörder, kırk beşinci sayının ise on sayfa olarak çıkmıştır.

Dergideki yazılar, sayfa üç sütuna ayrılarak neşredilmiştir. “İblis İzzeddin

Behmen”, “Tasavvuf-ı İslâmî” gibi tefrikalar için ise sayfaların yarısından biraz daha az kısmı olmak üzere, alt kısımda neşredilmiştir.

*Hikmet* dergisinin dört adet *Nüsha-i fevkalâde* ile on üç adet de *Ek nüsha*’sı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki “Girit İçin Neşredilen Nüsha-i Fevkalâde”, dördüncüsü ise, “Hâsılât-ı Safiyesi Almato Felâketzedegânına Mahsus”dur. Diğer ikisinin üzerinde niçin neşredildiği ile ilgili bir bilgi bulunmamakta, ancak konularından birinin “Kurban Paralarının Donanmaya Verilmesi” yönündeki tartışmalara olumlu yönde görüş belirtmek için, diğerinin de İslam dinine yönelik eleştirilerde ve iftiralarda bulunan “Bovakey’e Cevap Vermek” amacıyla neşredildiği anlaşılmaktadır. Bu dört *Nüsha-i fevkalâde*’nin ikisi “Pazartesi” günü neşredilmiştir ve dörder sayfadır.

Derginin genelinde aynı tarihi taşıyan ek nüshaların sayısı ise on üçtür. Bunlar normal nüshalara göre biraz değişiktir. Üzerlerindeki *Hikmet* klişesi biraz daha küçülmüş, idare ile ilgili bilgiler kaldırılmış, sadece “Sahib-i İmtiyazı: Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi” ifadesine yer verilmiştir. Hicrî ve Rûmî tarihlerin verildiği bu sayılarda, miladi tarihler gösterilmemiş, neşir günleri verilmemiştir. Tamamı dörder sayfa olarak çıkmıştır.

*Hikmet* dergisinin kısa zamanda büyük bir rağbet kazandığı, dergide çıkan “ceridemizin ilk nüshaları bitmiş olmakla bu defa ikinci defa olarak tab’larına lüzum hissediyoruz. Günden güne çoğalmakta olan karilerimiz, gazetemizi ilk nüshasından itibaren mütalaa etmek arzu ediyorlar. İşte bu defa da dördüncü nüshasını ikinci kere tab’ediyoruz” (*Hikmet*, 4, s. 1) gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu mükerrer baskılar daha çok başlardaki ilk dokuz sayıdadır. Birden fazla baskısı yapılan sayıların, sayfasının (nr.4 hariç) dörder olması dikkat çekicidir.

Dergide bunlardan başka halkın kolay ve zevkle okuyacağı eserlerden seçilmiş metinler forma şeklinde verilmiştir. Daha sonra tamamlanan formalardan birisi, *Akvâm-ı Cihan* adlı eserdir. *Hikmet*’te bununla ilgili olarak: “Her forması lâ-akal otuz kırk paraya satılan âsâr-ı ma’dud ve nefis kâğıda matbu *Akvâm-ı Cihan* nam eser formalarıyla beraber gazetemizle otuz paraya satılacaktır. Kârîîn-i kirâmımızın bu formaları müvezzilerden talep etmeleri lâzımdır” (*Hikmet*, 53, s.1) denilmektedir. Ahmet Hilmi’nin kaleme aldığı, *A’mâk-ı Hayal*, *Öksüz Turgut* isimli romanlar da aynı şekilde abonelere verilen eserlerdendir.

*Hikmet* dergisi, 74. sayısında padişaha hitaben yazılan “Açık Arzuhal” başlıklı mektup dolayısıyla 21 Eylül 1911 yılında kapanmıştır. Filibeli Ahmet Hilmi, önce Kastamonu’ya, oradan da Bursa’ya sürgüne gönderilmiştir. Daha sonra çıkan af neticesinde İstanbul’a dönen Ahmet Hilmi, bir süre Refi Cevat’ın başmuharriri bulunduğu daha sonra da kendisine geçen *Teşrih* dergisinde yazılar yazmıştır. 22 Eylül 1912 yılında *Hikmet* dergisini tekrar çıkarmışsa da fazla uzun ömürlü olamayarak 77. sayıyla beraber 28 Eylül 1912’de kapanmıştır.<sup>5</sup>

### ***Hikmet*’in Yayınlanma Amacı ve Muhteva Özellikleri:**

*Hikmet* dergisinin muhtevasına geçmeden önce, “Neşredilmesindeki Amaç” üzerinde durmak gerekir. II. Meşrutiyet’in ilânından sonra İstanbul’a dönen ve bir süre değişik dergilerde yazdıktan sonra *Hikmet* dergisini neşretmeye başlayan Ahmet Hilmi, ilk sayıda “Birkaç Söz” başlığı altında dergiyi neşretmekteki amacını açıklar:

*“İntibâh-ı İslâmî’nin artık rûnûma olduğu inkâr edilemeyecek hakikatlerdendir. Bir adamın hastalığını fehm ve i’tiraf etmesi, kendisini tedavi çarelerini taharrîye sevk eder. İşte bu bir intibâhtır. Âlem-i İslâm, bugün ma’lûl ve marîz olduğunu hissetmekte ve iâde-yi sıhhat ve selâmeti ilaçlarını aramaktadır. Bu hiss-i cüst ü cû ve taharrî mütefekkirîn-i İslâmiyeyi birçok mesâil-i mühimmenin tahliline ve ezcümle iki meslekteki gavâmiz ve hafâyânın izhârına sevk etmektedir. Her mütefekkir-i İslâmî evvel emirde şöyle bir sual karşısında bulunuyor: İslâm kâfil-i saâdet ve selamet-i beşer midir? Mütefekkir, bu sualinin cevabını hâl-i hazırda alamaz. Çünkü hâl-i hazırda alacağı cevap esas-ı İslâm’a değil, akvâm-ı İslâmiyenin bugünkü maneviyatına râ’cî kalır. Bu suale haklı bir cevap almak için tarihe müracaat ediyor. Tarih, İslâm’ın zulüm ve istibdâd, cehl ü şirki redâet ve mesâviyi imha ettiğini gösteriyordu.*

<sup>5</sup> *Hikmet*’in tam koleksiyonu, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, 115 numarada (1-77) bulunmaktadır. Ayrıca, 25 Zilkade 328.; 6 Safer 328, 24 Kânunusani 1326, 6 Şubat 1911.; 28 Safer329 / 14 Şubat 1326 / 24 Şubat 1911 tarihli olmak üzere üç adet “*Nüsha-i Fevkalâde*” vardır. BDK. B.50’de iki koleksiyon vardır. Bunlar 1-52 ve 1-77 şeklindedir. Bu koleksiyonlardan birinci yıla ait, 1-52’de “*Nüsha-i Fevkalâde*” ve “*EK*” nüshalar tamdır. Aynı numarada 1-77 olanda ise bir (Almato için yayınlanan) “*Nüsha-i Fevkalâde*” ve iki de ek (nr.27 ve 31’in) vardır. Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı) B.30’da ise 1-77 sayıları vardır. Ancak bu koleksiyonda 67. sayı ile “*Nüsha-i Fevkalâde*” ve “*EK*” nüshalar eksiktir. ÂEK. 145. numarada 1-52. sayıları vardır. Burada “*Nüsha-i Fevkalâde*”ler tam, “*EK*” nüshalar ise yoktur. Ayrıca 9. sayıya kadar *Hikmet*’in değişik baskıları bulunmaktadır.

*Lâkin bu safahât-ı mübecceleyi müteâkıb bir takım safahatı müzlime dahi nazar-ı intibahına çarpıyor. Daha sonra tevakkuf ve inhitat devreleri görünüyor. Binâberîn müfekkire-i müdekkikde niçin inhitat ettik? suâli tekevvin ediyor.*

*Esbâb-ı inhitatımızı tamamıyla anlar ve bu esbabı def' edebilirsek hakkıyla intibah etmiş oluruz. Cerîdemizin sebab-i te'sisi bu esbabı arayıp bulmak ve enzâr-ı müslimîne koymaktır. İşte görülüyor ki muazzam ve mukaddes bir maksat ve emel besliyoruz. Bu emel ve maksat İslâm'ın malı olduğu için mazhar-ı teveccüh ve muâvenet olacağını ümid ediyoruz. Ve ümid ediyoruz ki mütefekkirin-i İslâmiye cerîdemiz sahifelerini mütâlaat-ı kıymetdarlarıyla tezyin ederler.” (Hikmet, 1, s. 1).*

Ahmet Hilmi, yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere geri kalışın, inhitatın ana sebeplerini tespit ederek bunların tedavisine çalışan bir Osmanlı aydınıdır. *Hikmet* dergisinin temel amacı da zaten “intibâh-ı İslâm”a katkıda bulunmaktır. Ahmet Hilmi hakkında yapılan değerlendirmelerde, *Hikmet* dergisinin neşir hayatına başladığı dönemde Osmanlı Devleti sınırları içinde ve İslam dünyasında “İttihâd-ı İslâm” cereyanının yaygın olduğu, dolayısıyla “müellifin neşrettiği *Hikmet* dergisinin de bu idealin propagandasını yapmakta” (Aksun, 1982 :XXI) olduğu şeklindedir.

Yaşanan olaylar karşısında kayıtsız kalmayan, çözümler üreten, halkı dinî, ilmî, tarihî ve tasavvufî konularda aydınlatmaya yönelik yayınlar yapan *Hikmet* dergisi, bu maksatlarla yayın hayatına başlamıştır. Kısa sürede toplumun her kesimi tarafından ilgiyle okunduğu ve benimsendiği dergiye gelen mektuplardan, çıkan yazılardan anlaşılmaktadır. “Tarsus'taki erbâb-ı hamiyet, köylülerimiz arasında *Hikmet*'in neşri maksadıyla bir heyet teşkil etmişler ve şimdilik aralarında cem' ettikleri meblağla yirmi abone kaydı için idaremize yazmışlardır. Bu heyet-i muhtereme-i hamiyete delalet eden zât-ı diyânetperver, abonenin yüze iblağ edileceğini de iş'ar etmiştir” (*Hikmet*, 15, s. 7). Bu düşüncelerinden dolayı köylülere teşekkür edilirken, “köylülere mahsus abone bedeli yirmi kuruşa tenzil edilir” (*Hikmet*, 15, s. 7-8).

*Hikmet* dergisine halk kesiminin yanında yoğun olarak aydın kesimden, medrese ve Dârüşşafaka talebelerinden de ilginin olduğu, yayınlanan mektuplardan anlaşılmaktadır. Fatih Çarşamba Sâni Hüseyiniye Medresesi'nden yazan Ahmed Hamdi Aksekili, “Hakgûyâne Sözler” başlığı altında şunları yazmaktadır:

“Efendim!

*Muhterem [Hikmet] Mecelle-i İslâmiyesini bidâyet-i intişârından beri takip ettiğimiz cihetle gâye-i a'mâl ve meslek-i mukaddesini bildiğimiz için âşık-ı Hikmet olarak her perşembe günleri gazetecilerden sudûr edecek olan sadâ-yı Hikmet'e kemâl-i iştiyakla intizar ediyoruz. Bazı bedhâhân ne söylerse söylesin müştâkîn-i Hikmet biz talebe-i ulûm Hikmet'in takip etmekte olduğu meslek-i celîli, bütûn mevcudiyetimizle alkışlar ve bir takım kûtâh-bîn olanların seng-i itirazları aksa-yı a'mâl ittihaz ettiğiniz müdâfaa-i mukaddese bir kat daha takvîyet vermeğe hizmetten başka bir şey yapamayacağını yakînen biliriz.*

*Evet, Hikmet bizim indimizde öyle ismi ile müsemmâ bir cerîde-i mergûbedir ki münderecâtı itibâriyle altın kalemle yazılmaya ve daima insan üzerinde bulundurulmaya lâyıktır” (Hikmet, 32, s. 4).*

İçte ve dışta birçok siyasi olayın geliştiği, İtalyanlar tarafından Trablusgarp'a yönelik işgalin başladığı bir dönemde, dergide “Açık Arzuhal” başlıklı yazıdan dolayı, on ay tatil edilir. Hem Filibeli Ahmet Hilmi'nin düşüncelerini yansıtmaları bakımından hem de *Hikmet*'in kapanmasına sebep olan bu açıklamanın bir kısmı şu şekildedir:

“Enzâr-ı Millete:

*Halife ve Padişahımız Hazretlerine, Heyet-i Teşriyye ve İcrâiyyeye Açık Arzuhal*

*Trablusgarb hakkında İtalya efkâr-ı umumiyyesinin ızhar ettiği tâma' ve meyl-i gasb bütün Osmanlıların nefretini mucib olduğu gibi makâm-ı hilafetin hukukuna tecavüzü bizzat İslâm'a tecavüz bilen bütün âlem-i İslâm'dan bir feryâd-ı gazab ve nefret çıkartacağından hiç şüphe yoktur:*

*Hilâfet-penâha! Ve Ricâl-i Millet!*

*Nâm nâmi-i Yezdâna kasem ederiz ki İtalya'nın ilk hatve-i tecavüzünü Afrika'ya îsâl ettiği gün, Afrika âlem-i İslâmî'ye's ile kıyam edecek ve o buk'a-yı sükûn ve rıza, kanlara bulanacaktır.*

*Bu öyle bir hareket-i milliyedir ki müşevviki müdafa-yı mevcudiyet, mürevvici zaruret, istinadgâhu Yezdân, hâmisi iman ve itminandır.*

*Öyle sanıyoruz ki herkesin pek ziyâde korktuğu harb-i umumînin kıvılcımı,*

*Afrika 'dan peyda olacak ve beşeriyet yeni kanlara bulanacaktır. Bütün Müslüman mütefekkirleri, âsude bir halde çalışmağa, cehle ve atâlete karşı cihada mecbur olan Müslümanların, şu zamanda ihtilaller içinde yuvarlanmasına rey veremez, velev ki bu harekât-ı şedide Müslümanların nefini mucib olsun.*

*Lâkin artık bu dünyada yegâne İslâm hükümeti olan Osmanlı vatanına tecâvüz, siyâsî bir mesele olmayıp ve doğrudan doğruya dîn-i İslâm 'ı dünyadan kaldırmak teşebbüsü demek olduğundan ve ölüm tehlikesi karşısında diğer mülahazâtın hiçbir yeri olamayacağından Müslümanlar yalnız bir emel ile hukûk-ı insaniyeyi istihkâr eden gâsıblara karşı ya ölmek veyahut ümit ile yaşamak emeliyle kıyam edeceklerdir.*

*Şu mâruzat, ne bir tehdit ve ne de bir oyundur. Bu kıyâm-ı umumî-i İslâm 'dan İtalya mutazzarrır olmaz. Zarar, İngiltere ve Fransa'ya kalacaktır. Lâkin bu zararı bizzat Fransa ve İngiltere arzu etmiş olacaktır. Zîra onlar razı olmadıkça İtalya, bu kadar uhûd-ı düveliyeyi hukûk-ı mukaddeseyi ayaklar altına almağa kalkışamaz.*

(...)

*Şevket-penâhâ! Ve Ricâl-i Devlet!*

*Bir Osmanlı şehzadesini Trablus'tan çıkarmak için, ya bir kuvve-i kahîre-i fevka't-tabîa bütün Afrika'yı şimalîyi ber-hava etmek veyahud da milyonlarla adamı mahv ve idam eylemek lâzımdır. Bâkî ferman padişahımızın, teemmül ricâlimizindir.” (Hikmet, 74, s.1)*

21 Nisan 1910 tarihinden itibaren yayımına devam eden *Hikmet* dergisi bu yazının neşredilmesinden sonra bir sayı daha çıkar ve 21 Eylül 1911 tarihli 75. sayıyla kapanır. Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, önce Kastamonu'ya sürülür, oradan da Bursa'ya nakledilir (Ekici, 1997: 47-48). Osmanlı arşiv belgelerine göre Ahmet Hilmi'nin affı: “*Hikmet* dergisi imtiyaz ve mesul müdür olup Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla idare-i örfiye mıntıkası haricine çıkarılmış olan Filibeli Şehbenderzâde Hilmi Efendi'nin avf-ı aliye mazhariyeti...” 1 Aralık 1911 yılında gerçekleşmiştir.<sup>6</sup>

Bundan sonra kapanan *Hikmet* ve diğer dergileri için Sadaret'e iki kez

<sup>6</sup> BOA. BEO.3971/297799 (9 Zilhicce 1329/1Aralık 1911)ve BOA. BEO.4065. 304816. Lef. 2 (18 Teşrinisani 1327/1 Aralık 1911)

dilekçe yazmıştır. Bunlardan 13 Temmuz 1912 tarihli ilkinde<sup>7</sup> yazar, dokuz ay önce kapatılan *Hikmet* ve diğer dergilerinin tekrar neşrine izin verilmesini, diğer dergiler için bir iki aylık kapatılma cezası uygun görülürken *Hikmet* ve diğer dergilerinin dokuz aydır kapalı durumunun kaldırılmasını dile getirir. 20 Temmuz 1912 tarihli ikinci dilekçesi<sup>8</sup> ise daha önce yazdığı dilekçeye cevap alamadığıyla ilgilidir.

Bu dilekçelere “dokuz mâh mukaddem Divan-ı Harb-i Örfî tarafından tadil edilmiş olan *Hikmet* dergisinin müddet-i tadilinin ceza-yı kafî addıyla tekrar intişarına müsaade-i itası”<sup>9</sup> şeklindeki açıklamayla derginin tekrar çıkartılmasına izin verilir.

İstanbul’a dönen Ahmet Hilmi, bir yıllık bir aradan sonra 22 Eylül 1912 tarihinde 76. sayıyla *Hikmet* dergisinin tekrar neşrine başlar ve bu sayıda kapanmayla ilgili bilgi verilir. Önce, “Müşterikîn-i Kirâmımızdan İstirham” başlığı altında okuyuculara şu duyuru yapılır: “On bir ay muattıl ve bî-suğl kalan hay’et ve matbaamız, nasıl bir ihtiyaç içinde bulunduğumuza şâhid-i âdildir. *Hikmet*’in üç bin abonesi var ki bunlardan bir kısım-ı mühimmi sekizer, onar nüsha aldıkları halde bedelâtı göndermeğe vakit kalmadan cerîde kapanmıştı...” (*Hikmet*, 76, s.1). Daha sonra Ahmet Hilmi, hem *Hikmet*’in kapanışını hem de İslam âleminin içinde bulunduğu durumu değerlendiren bir yazı kaleme alır. “*Hikmet* Kapandıktan Sonra [Bir Senelik Tarihçe-i Elîm]” başlığı altında öncelikle şunları ifade eder:

*Yevmî Hikmet’in tatili üzerine Haftalık Hikmet de kapandı. O vakitten beri bir sene oluyor. Bu bir sene âlem-i İslâm için pek elîm vukuatla geçti.*

*Bütün âlem-i İslâm’ın yalnız bir derdi var: Kaht-ı Ricâl!*

*Âlem-i İslâm’ın herhangi noktasına bakılsa, hep nazar-ı teessüfe çarpan, rehbersizlik, muktedir adamların fıkâdânıdır. Lâkin emin olmalı ki, beşeriyet için bundan daha şedîd felaket olamaz. Bir hey’et-i içtimâiyeyi teşkil eden efrâd, ne derece müstaid ve hamîyyetli olursa olsun, şu güzel evsâfî hayır ve terakki yoluna imâle edecek rehberler olmazsa, o içtimâiyet de sefalet ve mihnetten kurtulamaz. (Mihridîn Arûsi, 76, s. 1)*

<sup>7</sup> BOA. BEO. 4065.304816. Lef.3

<sup>8</sup> BOA. BEO.4065. 304816. 4.

<sup>9</sup> BOA. BEO.4065. 304816.

Tarihin en büyük hadiselerinin hep birer ikişer adamın istidadına göre zuhur ettiğine işaret eden Ahmet Hilmi, Peygamber'in zuhuru ve sonrasında bir avuç bedevînin bir asırda cihangir olmasına vesile olduğunu, yine Sultan Osman'ın, yedi yüz kişiyle yarım asırda büyük bir devlete ulaştığını ifade eder.

Esas meselenin “kaht-ı ricâl belası” olduğuna işaret eden Filibeli, memleketin idaresini elinde bulunduranların ehil olmadıklarını ifade ederek, “Bir senelik ömrümüz, sa'yimiz, kazancımız, masraflarımız, hepsi ber-hava oldu gitti. Lâkin bütün zararlarımız, bundan ibaret midir? Eyvâh ki hayır.” sözleriyle düşüncelerini açıklar.

Esas sorunun memleketin genç ve cevval gençlerindeki enerjinin birlik olmaya ve vatanın kurtarılması sevke dilmesi gerekirken bir yılda bunların yapılamadığı ifade edilir.

Filibeli Ahmet Hilmi'nin Balkan Savaşları öncesinde hem Osmanlı Devleti hem de Osmanlı sınırları içerisinde yer alan diğer milletler için yaptığı değerlendirmeler bugünlere de ışık tutacak cinstendir:

*“İdaresi Eflatunları şaşırtacak kadar zor olan bu memleketi sekiz on tecrübesiz ve iktidarsız gençlerin cebren idareye kalkışması, ânâsır-ı müslimeyi gücendirmesi, gayr-ı müslimleri hoşnut edememesi nihayet memlekette ihtilaller meydana getirdi. Arnavutluk ayaklandı. Ordu yine inkisama yüz tutmuş olan vatani kurtarmak için müdahale etti. İnhisarçılar bir kabine teşkilinden aciz kalmaları üzerine sükût ettiler. Hiçbir fırkaya mensup olmayan bir hey'et-i vükela teşkil edildi. Gayr-i meşru bir surette dağılan meclis tatil olundu. Lâkin bütün bu fecâyi' efkâr-ı şahsiyye ile meşbu olanların insaf ve mürüvvetini celb edecek yerde nifak ve şikâkı hod-gayeye götürdü. Hükümet-i inhisâriyyenin ister eser hataları olsun, ister eser-i ihtiras ve cehaletleri olsun, memleket bin türlü tehlikeye maruz bir hâle gelmişti. Bugün tehlikelerin bir takımı hâlâ bâki iken bütün mesai ve himemât, tezyîd-i adâvet ve nifaktan başka bir şeye masrûf olmuyor. Bu babta kimseye henüz söz anlatmak mümkün değil. Herkes hakkın kendi elinde olması iddiasında, bu münazaalar, bu ihtiraslar, bu rezaletler ne vakit bitecek? Burasını kestirmek mümkün değildir. Hâtır-ı pürmelâle Nasreddin Hoca'nın yorganı hikâyesi geliyor. Yorganların, vatan izmihlaliyle bitmesi endişesi var. (...) Hükümet-i inhisâriyyenin bilançosu yapılıncaya, ortaya çıkan şeylerden tedehhüş etmemek ve şu hâle rağmen hâlâ mevki-yi iktidara geçmek*

*emelini taşımalarına tamamıyla şaşmamak elden gelmez.”* (Mihridîn Arûsi, 76, s.1-2.)

Memleketin içinde bulunduğu karışık ortamın temelinde çıkar çatışmasının yattığı, hatta dış kaynaklı güçlerin parmaklarının olduğu açık şekilde dile getirilir. Ancak tüm bu gerçeklerden milletin habersiz olduğu ve söylenenlere inandıklarına işaretlerle şöyle der:

*“Ve hâlâ zavallılar inanıyor! Artık şu hâle karşı ne denilebilir? Yapacak şey, bir duâdan başka ne olabilir? Bin türlü musîbetlerin açamadığı gözleri, acaba birkaç kuru nasihat açabilir mi? Doğrusu, her mütefekkir bilâ irâde şu hasbihali söylüyor: Ya dehre gelmeseydim, ya aklım olmasaydı!”* (Mihridîn Arusi, 76, s. 1)

## Sonuç:

*Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* başyazarı Mehmet Âkif ve *Hikmet* dergisi sahibi Ahmet Hilmi, aynı nesle mensup iki dava insanıdır. Dolayısıyla bu iki ismi birlikte anmayı gerektirecek birçok sebep vardır. Her iki fikir ve edebiyat insanı 20. yüzyılın başlarında şiirleriyle, yazılarıyla, eserleriyle toplumu aydınlatmaya ve yol göstermeye öncülük etmişlerdir. Dolayısıyla bu iki ismin yakınlık derecesinin ne olduğunu, tanışıklıklarının kaynağını, ortak fikir ve sanat anlayışlarını yakından tanımak fikir dünyası açısından olduğu kadar, edebiyat dünyası açısından da büyük önem taşımaktadır.

*Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* ve *Hikmet* II. Meşrutiyet dönemi ortaya çıkan fikir akımları içinde İttihad-ı İslam çizgisinde yayın yapmışlar, bu eksen üzerinden çözüm yolları sunmaya çalışmışlardır. Her iki dergi şekil ve muhteva olarak birbirine yakın olduğu gibi, Ahmet Hamdi Akseki, Ahmet Ağaoğlu, Halim Sabit gibi dönemin pek çok önemli ismi her iki dergide de makaleler yazmışlardır. *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* ve *Hikmet* dergileri sadece Osmanlı coğrafyasının son uçlarına kadar değil, Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Müslümanların ahvalinden de bahsederek onların sesi olmuşlardır. Her iki dergi de başta Orta Asya Türkleri olmak üzere Balkanlarda, Afrika'da Müslümanların uyanıp birlik olmalarında rehber olmuşlardır. *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* ve *Hikmet* dergileri sadece dönemleri için değil, II. Meşrutiyetten bugüne kadar, bu çizgide nesillerin yetişmesine öncülük etmişlerdir ve bundan sonra da önderlik etmeye devam edeceklerdir.

## Kaynakça

- “Birkaç Söz”, *Hikmet*, Nr.1, 8 Nisan 1326/21 Nisan 1910, s.1.
- “Kâriîn-i Kirâmımıza”, *Hikmet*, Nr.53, 7 Nisan 1327/20 Nisan 1911s.1.
- “Samimi Birkaç Söz”, *Hikmet*, Nr.65, 1 30 Haziran 1327/13 Temmuz 1911 s.1-2.
- Ahmed Hilmi (1910), “Şükran ve Bir Kaç Söz”, *Hikmet*, Nr.4, 29 Nisan 1326/12 Mayıs 1910, s.8.
- Babanzâde Ahmed Naim (1914), “İslam’da Dava-yı Kavmiyet”, *Sebilürreşad*, XII/293, 10 Nisan 1330/23 Nisan 1914, s. 114-128.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi  
BOA. BEO. 4065.304816. Lef.3  
BOA. BEO.3971/297799  
BOA. BEO.4065. 304816.  
BOA. BEO.4065. 304816. 4.  
BOA. BEO.4065. 304816. Lef. 2
- Bolay, Süleyman Hayri (1966), *Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Bursalı Mehmed Tahir (1332), *Osmanlı Müellifleri II*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ceyhan, Abdullah (1991), *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Ankara: TDV Yay.
- Çetin, Atilla (1995) “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XVII, Ankara: TDV Yay. s.520-521.
- Dayanç, Muharrem (1997), *Sırat-ı Müstakîm* Dergisindeki Dil, Edebiyat Ve Sosyal Kavramların Sistematik İncelenmesi (doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Duman, Hasan (1986), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Ekici, M. Zeki (1997). II. Meşrutiyet devri fikir adamı Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, hayatı ve eserleri (basılmamış doktora tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Efe, Adem (2009), “Sebilürreşad”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, İstanbul, s. 251-253.

- Eşrep Edip (1957), “Ebülula Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sırat-ı Müstakim’i Nasıl Çıkarıdık?”, *Sebilürreşad*, X/238, (Recep 1376/Şubat 1957), s.200.
- Karakoç, Sezai (1985), *Mehmet Âkif*, İstanbul: Diriliş Yay.
- Koçak, Ahmet (2021), *Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi Yunus Emre*, İstanbul: Büyüyenay Yay.
- Koçak, Ahmet (2018), “II. Meşrutiyet Sonrası Türk Fikir Hayatında Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi’nin *Hikmet Mecmuası*”, *İslamı Uyandırmak Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, ed. Lütfi Sunar, İstanbul İlem Kitaplığı, Cilt 1, s. 459-483.
- Koloğlu, Orhan (1985), *1908 Basın Patlaması*, İstanbul: Bas-Haş,
- Mertoğlu, Suat (2008), *Sırat-ı Müstakim Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul: Klasik Yay.
- Polat, Ayşe (2018), “Sırat-ı Müstakim ve Okuyucu Mektupları Sorulan, Tartışılan ve İnşa Edilen İslam”, *“İslam’ı Uyandırmak” Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce Ve Dergiler*, (Editör: Lütfi Sunar), İstanbul: Limit Ofset - Metin Eskibağ, s.393-419.
- Said Halim Paşa (1918), “İslamlaşmak”, *Sebilürreşad*, XV/378, 15 Teşrininsani 1334/15 Kasım 1918.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1974), *Huzur-ı Akl ü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalaleti. -İlim Karşısında Maddecilik-*, (Sad. Sadık Albayrak), İstanbul.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1982), *İslâm Tarihi*, (Sad. Ziya Nur Aksun), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1997), *Üss-i İslâm*, (Sad. A. Bülent Baloğlu – Halife Keskin), Ankara.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (2009), *Hikmet Yazıları*, hzl. Ahmet Koçak, İstanbul: İnsan Yay.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (2009), *Hikmet Yazıları*, hzl. Ahmet Koçak, İstanbul: İnsan Yay
- Tansel, Fevziye Abdullah (1981), “Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’nin Özdemir Mahlasıyla Yayımladığı Türklük-İslâm Birliği Mefkûresini Müdafaa Ettiği Şiirleri”, *TDA*, S.12, Haziran 1981, s. 149-171.

Uludağ, Zekeriya (1996), Şehbenderzâde Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (1998), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.